

ARTYKUŁY. IUS VALACHICUM

BIZANTYŃSCY WŁASI „NAD PIĘKNYM I MODRYM DUNAJEM” W XII WIEKU. STABILIZACJA I ASPIRACJE*

JAROSŁAW DUDEK

ABSTRACT. *Byzantine Vlachs on the “Blue Danube” in the 12th century: Stabilization and aspirations.* In the 12th century peace was regained in the Byzantine frontier on the lower Danube. Gradually the invasions of militant tribes from Pontic steppes (Pechenegs, Uzes, Cumans) ceased. Internal unrest among the people of Paristrion also died down. The economic boom strengthened the potential of the local elite. After the liquidation of the Pecheneg’s organization and the process of byzantinization of the Bulgarian aristocracy, the importance of the local Vlachs increased. However, their leaders, despite their unquestionable contributions to the Byzantine state, did not have the opportunity to join its elite.

STRESZCZENIE. W XII w. na bizantyńskim pograniczu nad dolnym Dunajem zapanował spokój. Stopniowo ustały najazdy wojowniczych plemion ze stepów pontyjskich (Pieczyngów, Uzów, Kumanów). Ucichły również wewnętrzne niepokoje wśród mieszkańców Paristrionu. Rozkwit gospodarczy wzmacniał potencjał lokalnych elit. Po likwidacji organizacji Pieczyngów i procesowi bizantynizacji arystokracji bułgarskiej wzrosło znaczenie miejscowych Włachów. Jednak ich przywódcy mimo niewątpliwych zasług dla państwa bizantyńskiego nie mieli możliwości wejścia w skład jego elit.

Author: Jarosław Dudek, Uniwersytet Zielonogórski, ul. Licealna 9, 65-417 Zielona Góra, Polska, j.dudek@ih.uz.zgora.pl, **ORCID iD:** <https://orcid.org/0000-0002-2895-2586>

Keywords: Byzantium, Vlachs, Bulgarians, Paristrion, emancipation of local elites

Słowa kluczowe: Bizancjum, Własi, Bułgarzy, Paristrion w XII w., emancypacja lokalnych elit

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXIX, Poznań 2022, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 313–329, ISBN 978-83-67284-08-0, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish

<https://doi.org/10.14746/bp.2022.29.21>

WPROWADZENIE

Słowa napisane do walca Johanna Straussa „nad pięknym, modrym Dunajem” symbolizują epokę świetności dynastii Habsburgów w krainach naddunajskich (1867–1914). Wydają się być odpowiednim odniesieniem do panowania cesarzy z dyna-

* Artykuł powstał w ramach projektu NPRH *Wolosi w europejskiej i polskiej przestrzeni kulturowej. Migracje – osadnictwo – dziedzictwo kulturowe* (Projekt nr 0604/NPRH3/H12/82/2014).

stii Komnenów nad brzegiem tej ogromnej europejskiej rzeki. Panowanie Franciszka Józefa (1849–1916) oraz rządy Jana II i Manuela I (1118–1180) to epoka swobodnego *fin de siècle* dla obu cesarstw, niezależnie od chronologicznych różnic. Zarówno król z Wiednia, jak i bazyliusz z Konstantynopola władali wieloetnicznymi imperiami, które spajały poczucie cywilizacyjnej wyższości nad sąsiadami. Zanim Austro-Węgry załamały się pod brzemieniem wszechświatowego konfliktu, zaś panowanie Bizancjum nad Dunajem skończy się jeszcze przed 1200 r., obie monarchie oraz ich poddani dumnie się grzali w blasku wielowiekowej chwały.

Na południowym brzegu dolnego Dunaju nastąpiła stabilizacja, kontrastująca z niepokojami, tak charakterystycznymi dla tego pogranicza Bizancjum w ciągu XI w. Zdobyte na początku tego stulecia ziemie weszły w skład Cesarstwa jako Paristrion/Paradunavon), czasem określano je jako „Miasta i Ziemia Paristrionu” lub „Miastami nad Dunajem”. Obejmowały południowy brzeg rzeki od Widynia aż do jej delty. Południową granicę terytorium stanowiły góry obecnie znane pod nazwą Starej Płaniny¹. Zakończony przez cesarza Bazylego II (976–1025) podbój państwa bułgarskiego początkowo zapewnił stabilizację regionu. Po śmierci tego wielkiego władcy-wojownika w 1025 r., nasiliły się różne formy niepokojów w dawnej środkowej i północnej Bułgarii. Niektóre z nich, jak powstanie Deljana (1040–1041), było realną szansą na odbudowę utraconej państwowości, inne, kierowane przez Nestora, Lekę i Dobromira, Traulosa (1076, 1078, 1086) ograniczyły się do lokalnych zamieszek, będąc jednak sygnałami objawów erozji *pax byzantina* w tej części Bałkanów. Zagrożeniem dla bizantyńskiej władzy nad Paristrionem były również inwazje zewnętrzne ze strony różnych państw i ludów Europy Wschodniej. Niektóre z nich, jak wyprawy Rusów (1042, 1116) można potraktować jako kontynuację południowej polityki kijowskich Rurykowiczów jeszcze z X stulecia. Równoległe trwała i nasilała się presja ze strony niektórych ludów koczowniczych: Pieczyngów, Uzów i Kumanów (Połowców). Ich pierwsze rabunkowe wyprawy nad dolny Dunaj szybko przerosły się w migracje etniczne, przypominające skalą inwazje barbarzyńców z epoki Wędrówek Ludów. Spośród napastników wyróżniali się Pieczyngowie, wypierani ze stepów pontyjskich docierali w swoich wypadach aż do przedmieść Konstantynopola. Usiłowali nawet odbudować na południowym brzegu Dunaju swoją plemienną organizację. Jednak próby utworzenia nowej „Patzynakii”² zakończyły się fiaskiem wraz

¹ T. Wasilewski, *Paristrion* [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 4, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 35–36; A. K(hazdan), *Paristrion* [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, t. 3, red. A. Kazhdan i in., New York–Oxford 1991 [dalej: ODB], s. 1589; A. Madgearu, *Byzantine military organization on the Danube, 10th–12th centuries*, Leiden–Boston 2013, s. 59–94.

² Terminu Πατζίνακία użył Konstantyn Porfirogeneta, kiedy ok. 950 r. opisywał ziemie zamieszkałe przez Pieczyngów na stepach pontyjskich. Ponownie pojawi się na pieczęci magistroso Jana Kegena, wodza jednej z grup z Pieczyngów, który ok. 1045 r. przyjął chrzest, przeszedł na służbę bizantyńską i osiedlił się ze swoimi ludźmi w Paristrionie. Plan pokojowej asymilacji Pieczyngów w Bizancjum załamał się w rezultacie napływu ich kolejnych plemion i śmierci Kegena. Zob. J. Dudek, *Pieczęć magistra Jana Kegena jako wyraz polityki Bizancjum wobec stepowców w połowie XI w.* [w:] „Causa creandi”.

z klęską pod trackim wzgórzem Lebunion (IV 1091), zadaną im przez armię cesarza Aleksego I Komnena (1081–1118), wspomaganego przez ich stepowych rywali — Kumanów. Echa zmagania z Pieczyngami dotarły nawet na zachód Europy, stając się wezwaniem, pod którym wyruszono na wschód, aby pomóc tutejszym chrześcijanom. Inwazje Pieczyngów oraz odparcie napadu Kumanów z 1095 r. można potraktować jako kulminację zaburzeń na dunajskiej granicy Bizancjum. W późniejszym okresie nie słyhać już o nowych powstaniach Bułgarów. Również księżęta z południowej Rusi od początku XII w. tracą zainteresowanie politycznymi projektami realizowanymi kosztem Bizancjum. Pewne zagrożenie będą nadal stwarzać ludy ze stepów, przeważnie Kumanie. Ich kolejne fale przekraczały Dunaj w latach 1114, 1122–1123, 1148, 1154 czy 1159 r. Jednak w przeciwieństwie do końca VI w., kiedy Awarowie i Słowianie przedarli się przez *limes* doprowadzając do cywilizacyjnego upadku Bałkanów, władcy Konstantynopola w XII w. nadal kontrolowali wschodni odcinek rzeki. Wraz z biegiem czasu natężenie napadów nomadów słabło, bezpośrednie szkody z ich strony nie były tak dotkliwe jak pięć wieków wcześniej, co potwierdzały oceny ówczesnych obserwatorów. Jeden z nich, arcybiskup Eustacjusz z Tesaloniki (ok. 1115–1195/6), nie bez podstaw scharakteryzował na krótko przed 1180 r. ziemie nad dolnym Dunajem jako spokojną krainę, której nie zagrażają bezczynne już łuki „Scytów”³.

Milczenia źródeł na temat roli namiestników Paristrionu w ówczesnych wydarzeniach raczej nie należy łączyć z likwidacją prowincji czy jej podziałem na mniejsze jednostki terytorialne⁴. Tutejsi reprezentanci kolejnych komneńskich cesarzy z pewnością nadal korzystali z wzorców wypracowanych w poprzednim stuleciu. Można jednak przypuszczać, że sprawowany nad dolnym Dunajem urząd stratega, katepana

O pragmatyce źródła historycznego, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2005, s. 327–343; A. Paroń, *Niechciani uchodźcy: stepowi przybysze na bizantyńskich Bałkanach (XI–XII w.)* [w:] *Widmo Mahometa, cień Samuela. Cesarstwo bizantyńskie w relacji z przedstawicielami innych religii i kultur (VII–XV w.)*, red. Z. A. Brozowska, M. J. Leszka, K. Marinow, T. Wolińska, Łódź 2020, s. 125–152; idem, *The Pechenegs: Nomads in the political and cultural landscape of medieval Europe*, Leiden–Boston 2021, s. 132–160, 332–371; M. Meško, *Pecheneg groups in the Balkans (ca. 1053–1091) according to the Byzantine sources* [w:] *The Steppe lands and the world beyond them. Studies in honor of Victor Spinei on his 70th birthday*, red. F. Curta, B.-P. Maleon, Iași 2013, s. 179–205.

³ *Eustathius Thessalonicensis metropolitan, allocutio ad imperatorem Manuelem Comnenum*, PG 135, col. 938, cyt. za: P. Stephenson, *Byzantium's Balkan frontier. A Political study of the northern Balkans, 900–1204*, Cambridge 2000, s. 106. Pełniejszy opis procesów zachodzących na pograniczu ibidem, s. 80–116; M. Ф. Котляр, *Русь на Дунаї*, „Український Историчний Журнал” 1966, t. 9, s. 12–22; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucarest 1970, s. 50–134; idem, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București 1978, s. 41–107; В. Тъпкова-Займова, *Долни Дунав — гранична зона на византийският Запад. Към историята на Северните и Североизточните български земи, края на X–XII в.*, София 1976, s. 104–115, zwłaszcza s. 110; J. Dudek, *Ludy tureckie w Cesarstwie Bizantyńskim w latach 1025–1097*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2007, t. 14, s. 83–124, zwłaszcza 88–92, 111–115; V. Spinei, *The Romanians and the Turkic nomads north of the Danube Delta from the tenth to the mid-thirteenth century*, Leiden 2009, s. 123–138.

⁴ J. Dudek, *Pieczeńc magistra Jana Kegena*, s. 329.

lub duksa przestał się wiązać z ryzykowną, ale i przysparzającą rozgłosu chwalebna służbą. Tym bardziej, że w czasach pokoju pochwały retorów zasadniczo rezerwowano dla owoców skutecznej dyplomacji cesarza.

Ówczesne świadectwa potwierdzają gospodarczy rozkwit ziem naddunajskich. Słowa władcy Rusów, że na targowiskach tutejszych 80 miast zgromadzono wszelkie dostatki z okolicznych krajów: bizantyńskie złoto, cenne tkaniny, wino, czeskie i węgierskie srebro, konie, ruskie futra, воск, miód i niewolników mają się odnosić do sytuacji z X w., kiedy ziemie późniejszego Paristrionu tworzyły gospodarcze jądro państwa Bułgarów. Pamiętać jednak należy, że powyższe uwagi na temat bogactwa naddunajskich emporiów utrwalił i zredagował kijowski kronikarz na początku XII w. Można jednak zakładać, że poświadczają one kontynuację ekonomicznych trendów z poprzedniego stulecia⁵. Jak można się przekonać na przykładzie żywota św. Cyryla Fileoty (1015–1110) nawet liczne jedenastowieczne konflikty nie powstrzymały podróży i wymiany towarów w regionie. Bohater tego hagiograficznego tekstu, w ciągu swojego długiego życia, zanim został mnichem i pustelnikiem, był marynarzem pływającym po różnych portach świata śródziemnomorskiego. W latach 40. XI w., w okresie wojen z Pieczyngami, Cyryl bez przeszkód docierał do przystani położonych również nad Morzem Czarnym i dolnym Dunajem, w których trwała wymiana handlowa⁶. Ciągłość handlu dunajskiego potwierdza sycylijski obserwator, słynny arabski geograf Al-Idrisi (ok. 1099–ok. 1165). W swojej „Księdze geografii (*Kitab al mamalik*)” poświęcił szereg komentarzy tutejszym osadom i targowiskom, przedstawiając je jako dobrze skomunikowane, zarówno od lądu, Dunaju i Morza Czarnego, dynamiczne ośrodki ekonomiczne⁷. Żyjący w tym samym czasie Leon metropolita Dristry, w swojej korespondencji prowadzonej z zaprzyjaźnionym poetą Janem Tzetzesem (1110–1180/1185), również opisał różne detale z tutejszego życia codziennego. Same relacje Leona są obecnie nieznane, do naszych czasów zachowały się jednak trzy listy Tzetzesza nawiązujące do korespondencji z biskupem. Ich przesłanie potwierdza przekaz arabskiego geografa, życie codzienne w tym naddunajskim mieście toczyło się w miarę spokojne, sąsiedztwo wojowniczych stepowców nie zakłócało

⁵ *Повесть временных лет*, część 1, red. i tłum. D. S. Lichačeva, B. A. Romanowa, V. P. Adrianova-Peretc, Moskva–Leningrad 1950, AM 6477 [AD 969], s. 48; zob. Ал. Кузев, *Стратегическата роля на крепостите на Долния Дунав през IX–XII в.*, „Известия на Народния Музей Варна с участието на музеите в Толбухин и Силистра / Bulletin du Musée National de Varna, avec la participation des musées de Tolbuhin et Silistra” 1979, t. 15(30), s. 25–41; M. J. Leszka, K. Marinow, *Carstwo Bułgarskie. Polityka — społeczeństwo — gospodarka — kultura. 866–971*, Warszawa 2015, s. 289–304.

⁶ *La vie de Sainte Cyrille le Philéote moine byzantin (†1110)*, red. i tłum. E. Sargologos, „Subsidia Hagiographica” 1964, t. 39, s. 63–64; *Prosopography of the Byzantine World, 2016*, red. M. Jeffreys i in., London 2017 [dalej: PBW 2016], <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Kyrillos/106/> [dostęp: 14.02.2021].

⁷ Б. Недков, *България и съседните ѝ земи през XII век според „Географията” на Идриси*, София 1960, s. 69, 79, 134–135.

handlu, na tutejszych targowiskach nadal można było bez przeszkód wejść w posiadanie towarów wymienionych w „Powieści dorocznej”⁸.

WŁASI W PARISTRIONIE — LOKALIZACJA

Z owoców koniunktury gospodarczej zapewne bez większych przeszkód korzystały wszystkie ówczesne społeczności regionu. Zachowane świadectwa źródłowe nie są jednak specjalnie pomocne przy próbach ustalenia ich etnicznej identyfikacji w XII w. Jeszcze w poprzednim stuleciu pojawił się ogólnikowy termin „wymieszani barbarzyńcy (μιζοβάρβαροι)”, który może trafnie odzwierciedla złożoność etniczną, niewiele jednak mówi o tożsamości czy etnicznych proporcjach mieszkańców tej peryferyjnej bizantyńskiej prowincji⁹. Jan Tzetzes, zapewne z racji ich lokalizacji geograficznej określił ich jako „Istrian” czy nawet „Paristrrian”¹⁰. Z kolei Anna Komnena (1083–1153/1154) pisała, że na północnych zboczach gór Hemus mieszkają liczne i bogate ludy, do których w pierwszej kolejności zaliczała „Daków”¹¹. Pomimo, że najwięcej informacji na temat prowincji czerpiemy ze źródeł bizantyńskich, to greckojęzycznych Romajów było w Paristrionie niewiele. Tworzyli izolujące się od tubylców grupy złożone z wyższych duchownych czy przysyłanych z Konstantynopola urzędników. Nawet żołnierze w służbie cesarza, których zadaniem była ochrona naddunajskich miast, byli przeważnie miejscowego pochodzenia. Lokalna struktura etniczna Paristrionu z racji migracji charakterystycznych dla XI w. nadal pozostawała zróżnicowana. Pomimo napływu nowych etnosów z demograficznego punktu widzenia dominującą społecznością w Paristrionie z pewnością pozostawali Bułgarzy¹². W ich przekazach przetrwała nawet rodzima nazwa dla wschodniej części bizantyńskiego Paristrionu — „Ziemia Karwuńska”. Swoim zasięgiem miała obejmować ob-

⁸ J. Shepard, *Tzetzes' letters to Leo at Dristra*, „Byzantinische Forschungen” 1979, t. 6, s. 215–228, 232–239 [reedition: J. Shepard, *Emergent Elites and Byzantium in the Balkans and East-Central Europe*, Farnham 2011].

⁹ N.-S. Tanaşoca, *Les mixobarbares et les formations politiques paristriennes du XI siècles*, „Revue Roumaine d'histoire” 1973, t. 17, s. 61–82.

¹⁰ J. Shepard, op. cit., s. 192.

¹¹ *Annae Comnenae Alexias*, XIV 8, red. D. R. Reinsch, A. Kambylis, Berlin–New York 2001, s. 456^{82–83} [dalej: Alex.]; tłum. O. Jurewicz, *Aleksjada*, t. 2, Wrocław–Warszawa 1972, s. 223. Nazwa „Daków (Δακῶν)” może odnosić się zarówno do Włachów, jak i Węgrów. Wobec tych ostatnich bizantyńscy autorzy w XI–XII w. włącznie z Anną Komneną (Alex. III 8, s. 106^{18–20}; XIII 12, s. 423^{44–45}), niejednokrotnie posługiwali się terminem poświadczającym ich erudycję. Zob. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, t. 2, Berlin 1983, s.v. „Δᾶκες”. Podobnym antykwaryzmem jest termin „Zygos (Ζυγός)”, użyty w „Aleksjadzie” dla nazwania łańcucha górskiego, przecinającego równoleżnikowo Bałkany z zachodu na wschód; O. P(ritsak), *Balkan* [w:] ODB, t. 1, s. 248–249; K. Marinow, *Across Haimos: inconveniences and dangers in crossing the mountains of Bulgaria in the Middle Ages*, „VTU Review: Studies in the Humanities and Social Science” 2018, t. 2, nr 1, s. 11–24.

¹² В. Тъпкова-Займова, *Долни Дунав*, s. 130–139.

szary położone między dolnym Dunajem a Morzem Czarnym. Termin ten występuje w różnych późnośredniowiecznych źródłach w odniesieniu do istniejącego w XIV w. despotatu Dobrudży, wiele jednak wskazuje że posługiwano się nim już w XI w., nawet jeśli nie wcześniej¹³.

W dwunastowiecznym Paristrionie, oprócz miejscowych Bułgarów oraz migrujących zza Dunaju tureckich stepowców (Pieczyngów, Uzów i Kumanów), niewielkich grup Rusów, zauważalni byli również Własi. W późniejszych czasach bizantyńscy autorzy poświęcą im szczególną uwagę z racji przypisywanego tutejszym właskim przywódcom wkładu w odbudowę drugiego państwa bułgarskiego. Będzie to zasadniczą przyczyną zainteresowania historyków (zwłaszcza rumuńskich i bułgarskich) miejscowymi Włachami. Zasadniczo ich dociekania badawcze skupiają się na schyłku XII w., kiedy Asenidom z Tyrnowa udało się skutecznie uniezależnić od Bizancjum¹⁴. Natomiast wyraźnie mniejsze zainteresowanie historyków przyciągają Własi żyjący na tych ziemiach w późnych wiekach średnich czy nowożytnych. Tłumaczyć to można zapewne tym, że ich rola w dziejach bułgarskich była już wówczas nieporównywalnie mniejsza¹⁵. Jeszcze trudniejsza do wyśledzenia pozostaje rola Włachów lub ich protoplastów w tej części państwa bułgarskiego przed 971 r. Brak pisemnych czy archeologicznych świadectw występowania Włachów na południowym brzegu dolnego Dunaju przed XI w. czasami stawia pod znakiem zapytania ich wcześniejszą ewentualną obecność¹⁶. Kiedy pojawią się pierwsze informacje na ich temat, to dane pochodzące z takich przekazów są szcuplejsze niż w wypadku zachodnich Bałkanów. Tam, z racji skupisk różnych grup Włachów, pewne górskie regiony Tesalii i Epiru określano nawet jako „Wielka Włachia (Μηγάλη Βλαχία)”¹⁷. W wypadku wschodnich

¹³ В. Плетньов, За „земята карвунска”, „карвунската хора” и град Карвуна през XI–XII век [w:] *Великите Асеневици. Сборник с доклади от конференция посветена на 830 години от въстанието на братята Петър и Асен, началото на второто българско царство и обявяването на Търново за столица на България и 780 години от легитимното възобновяване на Българската Патриархия*, Велико Търново 2016, s. 216–234.

¹⁴ Нр. Г. Н. Николов, *Власите в средновековна България* [w:] *Армяните в България. Историко-етнографско изследване*, red. И. Георгиева, София 1998, s. 68–83; A. Madgearu, *The Romanian historiography about the genesis and the evolution of the state founded by the Asan brothers* [w:] *Великите Асеневици*, s. 107–114; П. Петров, *Възстановяване на българската държава. 1185–1197*, София 1985, s. 330–332; M. J. Leszka, K. Marinow, *Wołosi w średniowiecznej Bułgarii w badaniach uczonych bułgarskich (XX–XXI w.)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2021, t. 28, nr 1, s. 225–252.

¹⁵ T. J. Winniffrith, *The Vlachs. The History of Balkan people*, London 1987, s. 26–28; J. Paszkiewicz, *Wołosi na współczesnych Bałkanach (XX–XXI w.). Przejawy odrębności i asymilacji*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2021, t. 28 nr 1, s. 258–261. Powyżsi autorzy stwierdzają, że obecność Włachów w obecnej Bułgarii, zwłaszcza w centralnych i południowych regionach to efekt kolejnych migracji, które miały miejsce w czasach nowożytnych.

¹⁶ W kwestii ewentualnych powodów braku obecności terminu „Własi” w tekstach bizantyńskich przed X w., dostarczających istotnych informacji o etnosach pierwszego państwa bułgarskiego zob. J. Dudek, *Własi w Bizancjum do początku XI wieku*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2022, t. 28, nr 1, s. 35–49.

¹⁷ A.K(azhdan)., *Vlachia* [w:] ODB, t. 3, s. 2183.

Bałkanów, pierwsze udokumentowane źródłowo świadectwo użycia terminu Własi, dotyczy ich wkładu w kampanię Aleksego I Komnena. W okresie największego natężenia wojny z Pieczyngami, wiosną 1091 r., do obozu cesarza przybyły dowodzone przez tesaloniczkiego duksa Nicefora Melissenosa posiłki z „Zachodu (Δύσις)”¹⁸. Według Anny Komneny „Miał zwerbować nowych rekrutów po części z Bułgarów i plemion koczowniczych (zwanych w języku ludowym **Włachami**)”¹⁹. Przekaz porfirogenetki nie musi być stwierdzeniem przybycia pierwszych Włachów na wschód półwyspu, ich obecność na tych ziemiach mogła być datowana wcześniej. Sama Anna opisując wydarzenia, które rozegrały się zaledwie kilka lat później w 1095 r. wskazuje na pewne formy ich stałego pobytu w Paristrionie. Pisząc o kampanii ojca przeciwko Kumanom, informuje, że w obozie cesarskim w Anchialos nagle pojawił się w nocy Włach Pudilos, z wiadomością o przeprawie Kumanów przez Dunaj²⁰. Nie wszyscy Własi byli wówczas tak lojalni wobec Aleksego, skoro niedługo dotarła doń wiadomość, że „Kumanie dowiedzieli się od **Włachów** o przejściach przez klisury i z łaźwością ominęli **Zygos**”²¹.

Niewiele później historyk Jan Kinnamos (przed 1143–po 1185) opisał udział Włachów w jednej z ówczesnych wojen bizantyńsko-węgierskich w latach 1165–1167. Cesarz Manuel I Komnen (1143–1180) chcąc zaskoczyć nieprzyjaciela wysłał wojsko innym szlakiem niż ten, którym podążały pozostałe jego oddziały wzdłuż doliny Morawy i środkowego Dunaju:

Niejakiemu Leonowi o przydomku Vatatzes prowadzącemu z innego miejsca silne wojsko z dużą grupą Włachów, o których mówią, że kiedyś byli przesiedleńcami z Italii, nakazał wtargnąć w ziemię Hunów od strony Pontu, nazywanego Euksyńskim, skąd nikt aż do naszych czasów nie przedsięwziął przeciwko nim najazdu. [...] Vatatzes ze wskazanych miejsc wtargnął do ziemi Hunów, bezlitośnie spustoszył i zburzył wszystko co spotkał na swojej drodze, uśmiercił wielu ludzi, biorąc tyle samo w niewolę, oprócz tego przypędził stamtąd tabuny koni i innych zwierząt, po czym powrócił do cesarza. Ów pragnąc zadać wrogowi ponowny cios wyprawił kolejne wojsko przeciwko Hunom żyjącym w kraju Tauroscytów. Teraz wojskiem kierowali Andronik Lampardas, Nikefor Petralifas i pozostali. Wszystkimi dowodził Jan Dukas. W krótkim czasie przebyli rozległe, nieprzejezdne i bezludne miejsca by wtargnąć do ziemi Hunów, napaść na liczne ludne miejscowości, zagarniając wielką zdobycz, zabijając wielu wrogów, a jeszcze więcej biorąc do niewoli²².

¹⁸ Jeszcze pod koniec IX w. termin *Dýsis* odnosił się do grupy tępów położonych na zachód od Strymonu aż do południowej Italii, włącznie z Peloponezem i środkową Grecją; zob. J. Koder, „*Euromediterraneum*” i „*Eurazja*” w *poglądach Bizantyńczyków na przestrzeń i politykę*, tłum. K. Ilksi, A. Kotłowska, Poznań 2007, s. 19.

¹⁹ Alex. VIII 3, s. 242⁹⁵⁻⁹⁷; tłum. O. Jurewicz, *Aleksjada*, t. 2, s. 34–35. Zob. M. Gyóni, *Le Nom de Βλάχοι dans l’Alexiade de Anne Comnène*, „*Byzantinische Zeitschrift*”, 1951, s. 241–253.

²⁰ Alex. X 2, s. 286⁵⁷⁻⁵⁸.

²¹ Alex. X 3, s. 287⁸⁴⁻⁸⁵; tl. O. Jurewicz z niewielką korektą (J.D.), s. 74.

²² *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, edr. A. Meineke, Bonnae 1836, s. 260⁷⁻¹¹, 261¹⁻⁷.

Podane dość skąpe dane topograficzne odnoszące się do szlaku wypraw wojsk cesarza mogą posłużyć dla potwierdzenia pochodzenia uczestniczących w nich Włachów. W literaturze przedmiotu wymienia się kilka wariantów szlaków wyprawy: 1) Napastnicy przekroczyli Dunaj w Widyniu, by po przejściu Karpat wtargnąć do węgierskiego Banatu, 2) do przeprawy przez Dunaj doszło w okolicy Distry, skąd wojsko cesarza wtargnęło na Węgry przez Nizinę Wołoską i Karpaty Południowe, 3) Własi w służbie cesarza wtargnęli na Węgry od strony Karpat Wschodnich po przejściu przez tereny Mołdawii²³. Jeśli przyjąć dwa z ostatnich wariantów, to celem wypraw Bizantyńczyków była Wyżyna Siedmiogrodzka. W dotychczasowych dziejach ich zmagania z Węgrami nic nie wiadomo o tego rodzaju ekspedycjach na północ od dolnego Dunaju. W średniowiecznym dziejopisarstwie węgierskim nie zachowały się żadne ślady o wyprawach bizantyńskich na Siedmiogród w XI–XII w. Warto jednak zwrócić uwagę na informacje zamieszczone w „Gesta Hungarorum”, utworze powstałym u schyłku XII lub na początku XIII w. W na poły legendarnej formie został przedstawiony w nim proces zajmowania przez Węgrów Panonii na przełomie IX–X w. W szeregu fragmentach opisano zwycięskie starcia Węgrów z Bizantyńczykami i Bułgarami (*Grecis et Bulgariis*). W latach 894–896 Węgrzy rzeczywiście walczyli nad dolnym Dunajem z ówczesnym władcą Bułgarów, Symeonem Wielkim (893–927), działając zresztą w sojuszu z Bizancjum²⁴. Obecność wojsk cesarza Bizancjum na obszarach Siedmiogrodu w tamtych czasach jest anachronizmem popełnionym przez autora „Gesta Hungarorum”. Anonimowy autor łączył autentyczne fakty towarzyszące procesowi „zajmowania ojczyzny (*honfoglalás*)” z różnymi późniejszymi epizodami z dziejów Węgier, również z tych czasów kiedy sąsiadowały one z państwem bizantyńskim w XI–XII w.

Aczkolwiek Kinnamos opisał wkład Włachów tylko w wyprawie Leona Vatatzesa, jest jednak wysoce prawdopodobne, że uczestniczyli również w kolejnym wypadzie. W obu wypadkach mamy do czynienia z brawurowym przedsięwzięciem z punktu widzenia wojskowości. Ich uczestnicy musieli przedostać się przez bezludne, górzyste, trudno dostępne okolice, tworzące ziemię niczyją (*węg. gyepűelve*) oddzielającą państwo Arpadów od stepowców w XI–XIII w.²⁵ Jednak, żeby do nich dotrzeć, żołnierze Manuela I Komnena przeprawiwszy się przez Dunaj musieli przekroczyć pas

²³ Zob. P. Ş. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnène*, „Byzantina” 1969, t. 1, s. 177–181; P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube*, s. 102–107; E. Stănescu, *Les „Blăţoi” de Kinnamos et Choniatès et la presence militaire byzantine au nord du Danube sous les Comnène*, „Revue des Études Sud-Est Européennes” 1071, t. 9, nr 3, s. 585–593; I. Valeriev, *Commentary of several sources of information for the early history of the Vlachs in John Kinnamos and Nicetas Choniates* [w:] *Interethnic relations in Transilvania. Militaria Mediaevalia in Central and South-Eastern Europe. Precedings of the 2014 conference*, red. Z. K. Pinter, A. Niţoi, Sibiu 2015, s. 45–54.

²⁴ *Anonimowego notariusza króla Béli Gesta Hungarorum*, cap. 9, 14, 38, 39, 40, 41, tłum. A. Kulbicka, K. Pawłowski, G. Wodzimowska-Taklińska, wstęp i przypisy R. Grzesik, Kraków 2006 [dalej: *Gesta Hungarorum*], np. s. 56, 76, 126, 128, 130, 134. Zob. M. J. Leszka, *Symeon I Wielki a Bizancjum. Z dziejów stosunków bułgarsko-bizantyńskich w latach 893–927*, Łódź 2013, s. 80–92.

²⁵ *Ioannis Cinnami Epitome*, s. 261₁₋₂.

ziem zamieszkałych przez ludy niezależne od cesarza. Musiały one być życzliwie lub neutralnie nastawione do Bizantyńczyków, skoro historyk nie pisze o żadnych przeszkodach z ich strony. Na ziemiach zadunajskich, po odejściu Pieczyngów w drugiej połowie XII w. dominują Kumanie, ten stan rzeczy utrzyma się aż do wypraw Czyngisydów w połowie następnego stulecia. Były one również zamieszkałe przez społeczności romańskie i słowiańskie²⁶. Wszystkie te etnosy utrzymywały różne formy koegzystencji na tych rozległych obszarach. W XII stuleciu połączyły je również rozległe, aczkolwiek trudne do sprecyzowania kontakty z Włachami paristrioniskimi. Ci ostatni dobrze znali regiony położone na północ od dolnego Dunaju, między Dniestrem a Cisą. Kumanie wprawdzie niejednokrotnie napadali Bałkany, ale ich relacje z paristrioniskimi Włachami, przynajmniej z niektórymi ich grupami, były raczej przyjazne. Potwierdziła to porfirogenetka Anna jeszcze w odniesieniu do panowania jej ojca. Fakt, że oddziały Kumanów będą ważnym wsparciem dla Asenidów w wojnach prowadzonych z Bizancjum i łacinnikami, może być dowodem utrzymania dawnych więzi. Uchwytne w źródłach sojusze wojskowe mogły być oparte na mniej widocznych związkach religijnych, rodzinnych czy ekonomicznych²⁷. Podobnie rzeczy się mają w odniesieniu do węgierskiej tradycji historycznej z początków XIII w. Według notariusza króla Beli III przodkowie Węgrów walczyli w Siedmiogrodzie nie tylko z „Grekami i Bułgarami”, ale również z Włachami. Zmagania te zostały przedstawione w podobnej formie jak walki toczone z powyższymi przeciwnikami. Istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że w obu wypadkach mamy do czynienia z pewnego rodzaju toposem, którego zadaniem jest legitymizacja zajęcia przez Węgrów nadunajskiej ojczyzny²⁸. Zademontrowana przez paristrioniskich Włachów znajomość ziem zadunajskich, kontakty z tamtejszymi społecznościami, okazały się być jednym z kluczy do sukcesu Bizantyńczyków w wojnie cesarza Manuela. Wypadki przeciw Siedmiogrodowi okazały się na tyle dotkliwe dla Węgrów, że przyczyniły się do zawarcia pokoju w 1167 r., którego warunki gwarantowały m.in. stabilność bizantyńskiej granicy na Dunaju od ujścia Sawy po Morze Czarne²⁹.

²⁶ Por. V. Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads*, s. 128–139, s. 310–311.

²⁷ Alex. X 3, s. 287^{84–85}. Zob. Z. Pentek, *Wlachowie i Kumani w służbie bułgarskiej za Asenowiczów*, „Balkanica Posnaniensia. Acta et studia” 2007, t. 14, s. 125–133; I. Vásáry, *Cumans and Tatars. Oriental military in the pre-Ottoman Balkans (1185–1365)*, Cambridge 2005, s. 21–22, 42–56.

²⁸ Tych ostatnich autor „Gesta Hungarorum” nazywa „Blaci, Blachii”, tymczasem ludność romańska na Węgrzech jest określana od XIII w. jako „Oláh”, łac. „Olachus, Olachi”. Również w „Gesta Hungarorum” występuje jeszcze inna romańska społeczność określana jako „pasterze rzymscy (*pastores Romanorum*)”; ibidem, cap. 9, 26, 44, s. 58, 102, 144. Świadczy to o zróżnicowaniu romańskojęzycznych grup na obszarze państwa węgierskiego i okolicznych ziemiach, por. A. Madgearu, *The Romanians in the Anonymus Gesta Hungarorum. Truth and fictions*, Cluj-Napoca 2005, s. 30–36; R. Grzesik, *Wolosi na Węgrzech*, „Balkanica Posnaniensia. Acta et studia” 2021, t. 28, nr 1, s. 97.

²⁹ F. Makk, *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*, Budapest 1989, s. 98–103; P. Magdalino, *The empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*, Cambridge 1993, s. 80–81; P. Stephenson, P. Stephenson, *Byzantium's Balkan frontier*, s. 259–261.

STATUS WŁACHÓW W PARISTRIONIE

Udział Włachów w powyższych militarnych przedsięwzięciach można potraktować jako potwierdzenie ich obecności w Paristrionie co najmniej od XI stulecia, jeśli nie wcześniej. Skłania to do dociekań związanych z ustaleniem lokalizacji osadnictwa Włachów oraz ich społecznego statusu w prowincji. W pierwszym wypadku trudno o precyzyjne stwierdzenia. Za istotne świadectwo można uznać informację Anny o Włachach sprawujących nadzór nad górskimi przełęczami („klisurami”). Z kontekstu wynika, że niektóre z klisur były położone na szlaku pochodu Kumanów do Tracji. Ich wyprawa miała miejsce ok. 1094 r., zaś jej celem wsparcie pretendenta do tronu cesarskiego, samozwańca podającego się za Leona, syna cesarza Romana IV Diogenesa (1067–1071)³⁰. Klisury to znany termin w bizantyńskiej terminologii wojskowej, który dosłownie oznacza ufortyfikowane lub strzeżone przejścia górskie w postaci wąwozów lub przełęczy. Dla ich nadzoru jeszcze w VII–VIII w. powstały niewielkie okręgi terytorialne, których mieszkańcy w ramach swoich powinności na rzecz państwa trzymali straż nad takimi przejściami, równocześnie będąc zwolnieni z wielu obciążeń podatkowych³¹. Włascy osadnicy skutecznie bronili podobnych klisur w zachodniej części półwyspu w czasie wojny z Normanami w latach 1082–1085³². W Paristrionie zapewne podlegali podobnym zobowiązaniom i mieli zapewnione zbliżone przywileje. Tutejsi Własi dzięki znajomości lokalnej topografii potrafili wynajdywać w górach ścieżki umożliwiające obejście takich dozorowanych przesmyków. Dotychczasowe ustalenia pozwoliły na zidentyfikowanie co najmniej kilkunastu mniej lub lepiej znanych takich przydatnych dla komunikacji przesmyków górskich użytkowanych od starożytności do czasów nowożytnych³³. O utrzymaniu przez Włachów dozoru nad góorskimi szlakami prowadzącymi przez Starą Płaninę świadczy pewien incydent z 1164 r. Cesarski kuzyn Andronik Komnen, wówczas przywódca dynastycznej opozycji przeciwko Manuelowi I, uciekł ze stołecznego więzienia na Ruś Halicką. Został wówczas pojmany przez Włachów w bliżej nie sprecyzowanych górach na północ od miasta Anchialos. Eskortowany z powrotem do Konstantynopola więzień zdołał jednak umknąć strażnikom i przedostać się do Halicza. Uwzględnwszy poprzednie informacje źródłowe o nadzorze Włachów nad góorskimi przejściami, to można przyjąć że incydent ten miał miejsce na przełęczy Werigawa (lub Wyrbickiej), położonej na szlaku prowadzącym ze wschodniej Tracji w kierunku Paristrionu³⁴.

³⁰ J. Dudek, *Pęknięte zwierciadło. Kryzys i odbudowa wizerunku władcy bizantyńskiego od 1056 roku do ok. 1095 r.*, Zielona Góra 2009, s. 144–150.

³¹ A. K(azhdan), *Kleisoura* [w:] ODB, t. 2, s. 1132.

³² Alex. V 5,6,7, s. 154–160. Jeden z właskich naczelników został wówczas uhonorowany przez cesarza nadaniami.

³³ K. Marinow, *Across Haimos*, s. 12–14.

³⁴ *Nicetae Choniatae Historia*, red. H. van Dieten, Berlin–New York 1975 [dalej: Nic. Chon.], s. 130⁷⁹, 131^{83–87}. Zob. O. Jurewicz, *Andronik I. Komnenos*, Warszawa 1962, s. 69; I. Valeriev,

Paristrionscy Własi podobnie jak ich tesalscy pobratymcy, wykorzystywali Starą Płaninę dla sezonowych wypasów bydła, zamieszkując na stałe w pobliskich dolinach. Prawdopodobnie pasterstwo nie było już ich głównym źródłem dochodu. Z pewnością wraz z innymi społecznościami Paristrionu korzystali z owoców rozwoju gospodarczego regionu w XII w. Podobnie, jak w Tesalii, byli również rolnikami, mieszkańcami miast oraz stałych osiedli. Można przyjąć, że ich stałe siedziby były zlokalizowane w pobliżu dozorowanych przez nich górskich przesmyków Starej Płaniny, zarówno na północnych, jak i południowych stokach. Mimo spokojniejszych czasów było to jednak pogranicze, w związku z tym lokalne miasta i osiedla musiały być odpowiednio zabezpieczone przed nagłą napaścią zza Dunaju³⁵. Osady, zwłaszcza siedziby właskich naczelników, były zapewne zlokalizowane w miejscach dogodnych do obrony, np. na wzniesieniach otoczonych głębokimi wąwozami rzecznyymi. Zabezpieczenia te przydały się również w zmienionych okolicznościach politycznych. Autorzy bizantyńscy opisujący pochody wojenne cesarza Izaaka II Angelosa (1185–1195) na terytorium Paristrionu podkreślali walory obronne takich położonych w górach miejsc, z których łatwo można było stawiać skuteczny opór³⁶.

Uczestnicząc w dalekich wyprawach wojsk bizantyńskich Własi zapewne wykonywali zadania zwiadowcze i aprowizacyjne. W przypadku ochrony górskich przejść najlepiej sprawdzali się lekkozbrojni piechurzy. Natomiast w wypadku przemieszczania się po odległych, trudnodostępnych górskich regionach na północ od Dunaju skuteczną była lekka konnica. Dotyczyło to również wojen na Bałkanach prowadzonych na przełomie X–XI w., podczas których obie strony korzystały z usług takich formacji³⁷.

Obecność Włachów w obronie pogranicza, zarówno w formie biernej lub aktywnej, warunkowała ich status w hierarchii społeczeństwa i państwa bizantyńskiego. W ciągu XII stulecia Paristrion był coraz rzadziej zagrożony najazdami wro-

Commentary of several sources of information for the early history of the Vlachs, s. 49, którzy skłaniają się do lokalizacji opisanych wydarzeń na ziemiach położonych na północ od Dunaju.

³⁵ Własi tesalscy zamieszkiwali w XI w. nie tylko odizolowane tereny górskie. Siedziby ich przywódców znajdowały się również w takich miastach jak Larisa; zob. *Советы и рассказы Кекавмена. Поучение византийского полководца XI века*, red. i tłum. Г. Г. Литаврина, Санкт-Петербург 2003, s. 270–278.

³⁶ К. Маринов, *Бунтовният Хемус. Масивът като база за нападения и убежище по време първите Асеневици*, „Епохи” 2015, t. 23, nr 2, s. 332–333.

³⁷ *Советы и рассказы Кекавмена*, s. 150¹¹, 168¹⁰, 192³. Znaczenie takiej lekkiej kawalerii można zauważyć po stronie bizantyńskiej w operacji w trudno dostępnych górach Belasicy w 1014 r., która przyniosła Bazylemu II słynne zwycięstwo nad Bułgarami. Obecność w źródłach terminu Kimba Longu (włas. Câmpu Longu) sugeruje obecność Włachów w tej części Bałkanów u progu XI w.; zob. M. Salamon, *The Belasiza battle or Belasiza military operation [w:] Европейският Югоизток през втората половина на X – началото на XI век. История и култура*, red. В. Гюзелев, Г. Н. Николов, София 2015, s. 108–141 zwłaszcza 135–136; A. Madgearu, *Vlach military units in the Byzantine Army [w:] Samuel's state and Byzantium: history, legend, tradition, heritage. Proceedings of the international symposium "Days of Justinian I", Skopje, 17–18 October, 2014*, red. M. Panov, Skopje 2015, s. 47–55; J. Birkenmeier, *The Development of the Komnenian army 1018–1180*, Leiden–Boston–Köln 2002, s. 121–126.

gów. Dodatkowo uczestnictwo Włachów w trudnych, ale zwycięskich wyprawach za Dunaj, przysparzało im części zdobyczy wojennych³⁸. Wojskowe zasługi oraz za-
możność nie gwarantowały jednak Włachom przynależności do kręgu Romajów. Przeciwnie, mamy do czynienia z utrzymywaniem się dawnych uprzedzeń względem nich. Jeszcze w połowie poprzedniego stulecia, Kekaumen, miarodajny wyraziciel opinii prowincjonalnych bizantyńskich elit na Bałkanach, scharakteryzował wszystkich Włachów jako niegodnych zaufania³⁹. Na początku XII w. pasterze włascy z Półwyspu Athos zostali oskarżeni o sianie niemoralności pośród miejscowych mni-
chów, dlatego wydano ich stamtąd na żądanie patriarchy Mikołaja III Gramatyka (?–1111)⁴⁰. Anna Komnena relacjonując przybycie do Tracji odsieczy prowadzonej przez duksa Melissena w 1091 r. podkreśliła, że wojsko przyprowadzone z zachodu Bałkanów, jak sama przyznała wcześniej złożone częściowo z Włachów, nie różni się odzieżą od barbarzyńskich „Scytów”, co wzbudziło nawet falę niepokoju pośród żołnierzy cesarza Aleksego⁴¹. Brak podstaw by sądzić, że te poglądy zmieniały się w istotny sposób w ciągu XII stulecia. Przytoczona przez Kinnamosa legenda o italskim pochodzeniu Włachów nie świadczy o uznaniu ich przez historyka za poddanych cesarza równych Romajom. W opisie przebiegu wypraw na ziemię węgierskie wodzowie Włachów są anonimowi, cała chwała za sukces przypada wyłącznie dowodzącym wojskiem bizantyńskim arystokratom⁴².

Włascy przywódcy zaliczali się do elit peryferyjnych, co definiowało ich status społeczny. W bizantyńskiej hierarchii nie mogli liczyć na uzyskanie pozycji członków warstw wyższych z centrum Cesarstwa. Odzwierciedla to uchwytyny w bizantyńskim społeczeństwie dyskurs poświęcony terminowi „eleutheria” — dosłownie oznaczający „wolność”. W dwunastowiecznym Bizancjum miał on szereg znaczeń. Najbardziej znane odnosiło się do „eleutherii” traktowanej jako swoisty przywilej fiskalny. Jego sens polegał na uznaniu za „wolnym” tego, kto jest zwolniony z podatkowych obciążeń, posiada jedynie obowiązki wobec cesarza stając się w ten sposób prawdziwym Romajem. Obowiązki te, w XI–XII w. odnosiły się w zasadzie do służby na rzecz Cesarstwa, w czasach Komnenów utożsamiane przede wszystkim z po-

³⁸ Według autorki „Aleksjady” sprzymierzonym z Bizantyńczykami Kumanom, zgodnie z porozumieniem zawartym przez cesarza Aleksego I Komnena wiosną 1091 r., miała przypaść połowa łupów zdobytych na Pieczyngach; zob. Alex. VIII 4, 6, s. 243^{52–54}, 250^{61–64}, 251^{65–67}.

³⁹ *Советы и рассказы Кекамена*, s. 284–286.

⁴⁰ Zasadniczym argumentem użytym przez patriarchę była obecność kobiet pośród pasterzy wypasających w bezpośrednim sąsiedztwie mniszych wspólnot; zob. V. Grumel, *Les registes des actes du patriarchat de Constantinople*, t. 1 (*Les actes patriarches*), część 3 (*Les registes de 1043 a 1206*), nr 981, Constantinople 1947, s. 63–62; F. Dölger, P. Wirth, *Regesten der Kaiserurkunden des östlichen Reiches*, t. 2, (1025–1204), München 1995, nr 1222a; M. Gyoni, *Les Vlaques du Mont Athos au début XIIIe siècle*, „Etudes slaves et roumaines” 1948, nr 1, s. 30–42 (gdzie zamieszczona została starsza literatura przedmiotu); Г. Г. Литаврин, *Влахи византийских источников* [w:] *Византия и Славяне (сборник статей)*, Санкт-Петербург 1999, s. 147–148.

⁴¹ Alex. VIII 4, s. 244^{77–80}.

⁴² *Ioannis Cinnami Epitome*, s. 260^{7–11}.

winnosciami wojskowymi (łac. militia, grec. strateia). Przeciwnieństwem „eleutherii” była „niewola” — „douleia”, jaka obciążała pozostałych poddanych cesarza zobowiązanych do pokrywania ciężarów fiskalnych⁴³. Formalnie, z punktu widzenia bizantyńskiej ortodoksji politycznej, po podbiciu całych Bałkanów, nic nie stało na przeszkodzie, aby lokalne elity mogły upodobniać się do romejskich zdobywców. Jeśli dodać do tego brak różnic religijnych między Bizantyńczykami a podbitymi Bułgarami czy Włachami, to sądzić można, że proces ten przebiegałby bardziej efektywnie na Bałkanach niż peryferiach Azji Mniejszej, z racji tarć religijnych między prawosławnymi poddanymi cesarza z Konstantynopola a Ormianami i Syryjczykami⁴⁴. Przewidywania te sprawdziły się w przypadku elit Bułgarów, szczególnie w odniesieniu do potomków dynastii Komitopulów oraz ich klientów. Stopniowo, zwłaszcza po 1041 r. ulegli oni wchłonięciu przez bizantyńskie elity, stając się ich integralną częścią w ciągu XII w.⁴⁵ Za panowania następców Aleksego I coraz wyraźniejsza staje się monopolizacja zaszczytów, wpływów i prestiżu w kręgach arystokratycznych, określanych w literaturze przedmiotu jako „klan Komnenów”. Jeszcze w poprzednim stuleciu dokooptowano zeń osoby z kręgów militarnych nierzadko obcego pochodzenia. Ponadto w otoczeniu środowisk klientów dygnitarzy czy nawet samego cesarza można dostrzec przedstawicieli społeczności północnego pogranicza Bizancjum, niektórzy będący pochodzenia barbarzyńskiego. Wiele wskazuje na to, że w drugiej połowie XII w. proces ten uległ zahamowaniu w stosunku do przywódców społeczności naddunajskich. Stopniowo tron arystokracji bizantyńskiej ograniczał się do kręgów stołecznych, zaś elity peryferii były marginalizowane⁴⁶. W odniesieniu do Włachów było to zjawisko już zauważalne w XI w., które nie uległo zmianie w późniejszym czasie. Charakterystycznego świadectwa dostarcza w tej kwestii sama Anna Komnena. Przytaczając wydarzenie jeszcze z czasów rządów ojca opisuje okoliczności ostrzeżenia cesarza o przekroczeniu Dunaju przez Kumanów. Człowiekiem, który to uczynił był właski naczelnik Pudila (Πουδίλου). Został określony przez autorkę „Aleksjady” jako „znakomity u Włachów/ew. między Włachami (τινὸς ἐκκρίτου τῶν Βλάχων)”. Z kontekstu słów można się domyśleć, że status Pudili to nie rezultat sprawowania przezeń urzędu czy tytułu nadanego mu przez cesarza, ale autorytetu, który

⁴³ A. Kazhdan, *The concept of freedom (eleutheria) in Byzantium* [w:] *La notion de liberte au Moyen Age, Islam, Byzance et Occident*, red. E. Makdisi, D. Sourdel, J. Sourdel-Thamine, Paris 1983, s. 215–226, zwłaszcza 218.

⁴⁴ M. Mullet, *The “Other” in Byzantium* [w:] *From strangers to themselves: the Byzantine outsider*, red. D. Smythe, Aldershot 2000, s. 1–22.

⁴⁵ И. Божилов, *Българите във византийската империя*, София 1995, s. 72, 229–234, 236–276, 278–305, 336–346.

⁴⁶ P. Magdalino, *The empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*, Cambridge 1993, s. 180–181; J. Shepard, *Mingling with nothern: advantages and perils* [w:] *The Steppe lands and the world beyond them. Studies in honor of Victor Spinei on his 70th birthday*, red. F. Curta, B.-P. Maleon, Iași 2013, s. 219–233, zwłaszcza 225, 227, 232.

posiadał wyłącznie pośród swoich rodaków⁴⁷. Można to uznać za potwierdzenie specyficznego statusu właskich przywódców w północnej Bułgarii. Pomimo swoich zasług w obronie dunajskiej granicy Cesarstwa przed najazdami barbarzyńców nie są traktowani przez Bizantyńczyków jako przynależni do elit państwa.

PODSUMOWANIE

Nic nie wskazuje na to, aby powyższa tendencja marginalizowania właskich naczelników przez władze w Konstantynopolu uległa zasadniczej zmianie w trakcie XII stulecia. Właskim elitom w Paristrionie mającym ograniczone możliwości awansu w strukturach państwa bizantyńskiego pozostała droga do osiągnięcia prestiżu w skali lokalnej. Mogła być ona możliwa z racji procesów zachodzących w tym regionie już od końca XI w. Rozgromienie Pieczyngów uniemożliwiło powstanie na południowym brzegu dolnego Dunaju związków plemiennych związanych z tradycjami stepów pontyjskich. Proces bizantynizacji bułgarskiej arystokracji powiązanej z dawną dynastią Komitpulów stworzył próżnię polityczną w Paristrionie, której jak pokażą wydarzenia po 1186 r., nie zdołali zagospodarować izolowani od lokalnych społeczności przedstawiciele cesarza. Brak ich trwałych powiązań z miejscowymi przywódcami uczynił niemożliwe przywrócenie władzy bizantyńskiej po powstaniu Asenidów.

BIBLIOGRAFIA

Skróty

PBW 2016 — *Prosopography of the Byzantine World, 2016*, red. M. Jeffreys i in., London 2017.

Źródła opublikowane

Annae Comnenae Alexias, red. D. R. Reinsch, A. Kambylis, Berlin–New York 2001.

Anna Komnena, *Aleksjada*, tłum. O. Jurewicz, t. 2, Wrocław–Warszawa 1972.

Anonimowego notariusza króla Béli Gesta Hungarorum, tłum. A. Kulbicka, K. Pawłowski, G. Wodzimowska-Taklińska, wstęp i przypisy R. Grzesik, Kraków 2006.

Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, red. A. Meineke, Bonnae 1836.

La vie de Sainte Cyrille le Philéote moine byzantin (†1110), red. i tłum. E. Sargologos, „Subsidia Hagiographica” 1964, t. 39.

⁴⁷ Alex. X 2, s. 286^{57–58}; <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Poudilos/101/> [dostęp: 21.02.2022]. Jedenastowieczny autor, opisując powstanie Włachów tesalskich w 1066 r. potwierdza, że niektórzy z jego przywódców posiadali bizantyńskie tytuły; zob. *Советы и рассказы Кекавмена*, s. 272^{15–16, 20–21}. Wykluczenie Włachów z kręgu elit bizantyńskich znajduje odzwierciedlenie jeszcze w stanowisku badacza sprzed pół wieku. Basil Skoulatos, autor pracy poświęconej sylwetkom Bizantyńczyków w „Aleksjadzie” nie uwzględniła w ich gronie żadnego Włacha, włącznie ze wzmiankowanym Pudiłą; zob. *Les personnages byzantins de l’Alexiade. Analyse prosopographique et synthèse*, Louvain 1980.

- Les regestes des actes du patriarchat de Constantinople*, t. 1 (*Les actes patriarches*), cz. 3 (*Les regestes de 1043 a 1206*), nr 981, red. V. Grumel, Constantinople 1947.
- Nedkov Boris, *Bálgarija i sásednite ij zemi prez XII vek spored „Geografijata” na Idrisi*, Sofija 1960 [Б. Недков, *България и съседните ѝ земи през XII век според „Географията” на Идриси*, София 1960].
- Nicetae Choniatae Historia*, red. J. A. van Dieten, Berlin–New York 1975.
- Povest’ vremennyx let*, część 1, red. i tłum. D. S. Lichačeva, B. A. Romanowa, V. P. Adrianova-Peretc, Moskva–Leningrad 1950 [*Повесть временных лет*. ч. 1, ред. і перевод Д. С. Лихачева, Б. А. Романова, В. П. Адрианова-Перетц, Москва–Ленинград 1950].
- Shepard Jonathan, *Tzetzes’ letters to Leo at Dristra*, „Byzantinische Forschungen” 1979, t. 6, s. 191–239 [reedition: *Emergent Elites and Byzantium in the Balkans and East-Central Europe*, Farnham 2011].
- Sovety i rasskazy Kekavmena. Poučenie vizantijskogo polkovodca XI veka*, red. i tłum. G. G. Litavrina, Sankt Petersburg 2003 [*Советы и рассказы Кекамена. Поучение византийского полководца XI века*, ред. і перевод Г. Г. Литаврина, Санкт-Петербург 2003].

Opracowania

- Birkenmeier John, *The Development of the Komnenian Army 1018–1180*, Leiden–Boston–Köln 2002.
- Božilov Ivan, *Bálgarite váv vizantijskata imperija*, Sofija 1995 [И. Божилов, *Българите във византийската империя*, София 1995].
- Diaconu Petre, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București 1978.
- Diaconu Petre, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucarest 1970.
- Dudek Jarosław, *Ludy tureckie w Cesarstwie Bizantyńskim w latach 1025–1097*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2007, t. 14, s. 83–124.
- Dudek Jarosław, *Pęknięte zwierciadło. Kryzys i odbudowa wizerunku władcy bizantyńskiego od 1056 roku do ok. 1095 r.*, Zielona Góra 2009.
- Dudek Jarosław, *Pieczeń magistra Jana Kegena jako wyraz polityki Bizancjum wobec stepowców w połowie XI w. [w:] „Causa creandi”. O pragmatyce źródła historycznego*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2005, s. 327–343.
- Dudek Jarosław, *Własi w Bizancjum — do początku XI wieku*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2021, t. 28, nr 1, s. 35–49.
- Grzesik Ryszard, *Wołosi na Węgrzech*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2021, t. 28, nr 1, s. 93–131.
- Gyóni Mátyás, *Le Nom de Βλάχοι dans l’Alexiade de Anne Comnène*, „Byzantinische Zeitschrift” 1951, s. 241–253.
- Gyóni Mátyás, *Les Vlaques du Mont Athos au début XIIe siècle*, „Etudes slaves et roumaines” 1948, t. 1, s. 30–42.
- Jurewicz Oktawiusz, *Andronik I. Komnenos*, Warszawa 1962.
- Kazhdan Alexander P., *Kleisoura* [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, t. 2, red. A. Kazhdan i in., New York–Oxford 1991, s. 1132.
- K(hazdan Alexander, *Paristrion* [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, t. 3, red A. Kazhdan i in., New York–Oxford 1991, s. 1589.
- Kazhdan Alexander P., *The concept of freedom (eleutheria) in Byzantium* [w:] *La notion de liberte au Moyen Age, Islam, Byzance et Occident*, red. E. Makdisi, D. Sourdel, J. Sourdel-Thamine, Paris 1983, s. 215–226.
- Khazdan Alexander, *Vlachia* [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, t. 3, red. A. Kazhdan i in., New York–Oxford 1991, s. 2183.
- Koder Johann, *„Euromediterraneum” i „Eurazja” w poglądach Bizantyńczyków na przestrzeń i politykę*, tłum. K. Iłski, A. Kołłowska, Poznań 2007.
- Kotłjar Mykola F., *Rus’ na Dunai*, „Ukrainskij Istoričeskij Žurnal” 1966, t. 9, s. 12–22 [Котляр М. Ф., *Русь на Дунаї*, „Український Історичний Журнал” 1966, 9].

- Kuzev Aleksandr, *Strategičeskata rolja na krepostite po Dolnija Dunaj prez IX–XII v.*, „Bulletin du Musée National de Varna, avec la participation des musées de Tolbuhin et Silistra” 1979, t. 15(30), s. 25–41 [Кузев Ал., *Стратегическата роля на крепостите по Долния Дунав през IX–XII в.*, „Известия на Народния Музей — Варна с участието на музеите в Толбухин и Силистра” 1979, t. 15(30), с. 25–41].
- Leszka Mirosław J., *Symeon I Wielki a Bizancjum. Z dziejów stosunków bułgarsko-bizantyńskich w latach 893–927*, Łódź 2013.
- Leszka Mirosław J., Marinow Kiril, *Carstwo Bułgarskie. Polityka — społeczeństwo — gospodarka — kultura. 866–971*, Warszawa 2015.
- Leszka Mirosław J., Marinow Kiril, *Włosci w średniowiecznej Bułgarii w badaniach uczonych bułgarskich (XX–XXI w.)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2021, t. 28, nr 1, s. 225–252.
- Litavrin Gennadij G., *Vlachi vizantijskich istočnikov* [w:] *Vizantija i Slavjane (sbornik statej)*, Sankt Peterburg 1999, s. 130–166 [Литаврин Г. Г., *Влахи византийских источников* [w:] *Византия и Славяне (сборник статей)*, Санкт-Петербург 1999].
- Madgearu Alexandru, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th–12th centuries*, Leiden–Boston 2013.
- Madgearu Alexandru, *The Romanian historiography about the genesis and the evolution of the state founded by the Asan brothers* [w:] *Velikite Asenevci. Sbornik s dokladi ot konferencija, posvetena na 830 godina ot vŭstannieto na bratjata Petr i Asen, načaloto na vtoroto bŭlgarsko carstvo i objavjaneto na Tŭrnovo za stolica za Bŭlgarija i 780 godin ot legitimnoto vŭzobiovjane na Bŭlgarskata Patrjaršija*, red. P. Pavlov, N. Kŭnev, N. Hrisimov, Veliko Tŭrnovo 2016, s. 107–114 [Великите Асеневици, *Сборник с доклади от конференция посветена на 830 години от въстанието на братята Петър и Асен, началото на Второто българско царство и обявяването на Търново за столица на България и 780 години от легитимното възобновяване на Българската Патриаршия*, ред. П. Павлов, Н. Кънев, Н. Хрисимов, Велико Търново 2016, с. 107–114].
- Madgearu Alexandru, *The Romanians in the Anonymus Gesta Hungarorum. Truth and Fictions*, Cluj-Napoca 2005.
- Madgearu Alexandru, *Vlach military units in the Byzantine army* [w:] *Samuel’s state and Byzantium: history, legend, tradition, heritage. Proceedings of the international symposium “Days of Justinian I”, Skopje, 17–18 October, 2014*, red. M. Panov, Skopje 2015, s. 47–55.
- Magdalino Paul, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*, Cambridge 1993.
- Makk Ferenc, *The Arpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*, Budapest 1989.
- Marinow Kiril, *Across Haimos: inconveniences and dangers in crossing the mountains of Bulgaria in the Middle Ages*, „VTU Review: Studies in the Humanities and Social Science” 2018, t. 2, nr 1, s. 11–24.
- Marinow Kiril, *The Rebellious Haemus. The Mountain range as an attack launching point and a refuge. In the Period of the Early of the Asen Dynasty*, „Epochi” 2015, t. 23, nr 2, s. 330–347 [Маринов К., *Бунтовният Хемус. Масивът като база нападения и убежище по време на първите Асеневици*, „Епохи” 2015, т. 23, 2, с. 330–347].
- Meško Marek, *Pecheneg groups in the Balkans (ca. 1053–1091) according to the Byzantine sources* [w:] *The Steppe lands and the world beyond them. Studies in honor of Victor Spinei on his 70th birthday*, red. F. Curta, B.-P. Maleon, Iași 2013, s. 179–205.
- Moravcsik Gyulia, *Byzantinoturcica. Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen*, t. 2, Berlin 1983.
- Mullet Margaret, *The “Other” in Byzantium* [w:] *From strangers to themselves: The Byzantine outsider*, red. D. Smythe, Aldershot 2000, s. 1–22.
- Năsturel Petre Ș., *Valaques, Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnène*, „Byzantina” 1969, t. 1, s. 167–187.
- Nikolov Georgi N., *Vlasite vsrednovjekovna Bŭlgarija* [w:] *Armănite v Bŭlgarija. Istoriko-etnografsko isledvane*, red. I. Georgieva, Sofija 1998, s. 68–83 [Николов Г. Н., *Власите в средновековна България*,

- v: *Армъните в България. Историко-етнографско иследване*, съставител И. Георгиева, София 1998, с. 68–83].
- Paroń Aleksander, *Niechciani uchodźcy: stepowi przybysze na bizantyńskich Balkanach (XI–XII w.)* [w:] *Widmo Mahometa, cień Samuela. Cesarstwo bizantyńskie w relacji z przedstawicielami innych religii i kultur (VII–XV w.)*, red. Z. A. Brozowska, M. J. Leszka, K. Marinow, T. Wolińska, Łódź 2020, s. 125–152.
- Paroń Aleksander, *The Pechenegs: nomads in the political and cultural landscape of medieval Europe*, Leiden–Boston 2021.
- Paszkiwicz Jędrzej, *Włosi na współczesnych Balkanach (XX–XXI w.). Przejawy odrębności i asymilacji*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2021, t. 28 nr 1, s. 258–261.
- Pentek Zdzisław, *Wlachowie i Kumani w służbie bułgarskiej za Asenowiczów*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2007, t. 14, s. 125–133.
- Petrov Petăr, *Vъzstanovjavane na bălgarskata dържава. 1185–1197*, Sofija 1985 [Петров П., *Възстановяване на българската държава. 1185–1197*, София 1985].
- Pletnov Valentin, *Za „zemjata karvunska”, „karvunskata chora” i grad Karvuna prez XI–XIII v.* [w:] *Velikite Asenevci*, s. 216–234.
- Pritsak Omeljan, *Balkan* [w:] *Oxford Dictionary of Byzantium*, t. 1, red. A. Kazhdan i in., New York–Oxford 1991, s. 248–249.
- Salamon Maciej, *The Belasitza battle or Belasitza military operation* [w:] *Evropejskijat Jugoiztok prez втората polovina na X – načaloto na XI vek. Istorija i kultura*, red. V. Gjuzelev, G. N. Nikolov, Sofija 2015, s. 108–141 [*Европейският Югоизток през втората половина на X – началото на XI век. История и култура*, съставители В. Гюзелев, Г. Н. Николов, София 2015, с. 108–141].
- Shepard Jonathan, *Mingling with nothern: advantages and perils* [w:] *The Steppe lands and the world beyond them. Studies in honor of Victor Spinei on his 70th birthday*, red. F. Curta, B.-P. Maleo, Iași 2013, s. 219–233.
- Skoulatos Basil *Les personnages byzantins de l’Alexiade. Analyse prosopographique et synthèse*, Louvain 1980.
- Spinei Victor, *The Romanians and the Turkic nomads north of the Danube Delta from the tenth to the mid-thirteenth century*, Leiden 2009.
- Stănescu Eugen, *Les « Βλάχοι » de Kinnamos et Choniates et la presence militaire byzantine au nord du Danube sous les Comnène*, „Revue des Études Sud-Est Européennes” 1971, t. 9, nr 3, s. 585–593.
- Stephenson Paul, *Byzantium’s Balkan frontier. A Political study of the northern Balkans, 900–1204*, Cambridge 2000.
- Tanașoca Nicola-Serban, *Les mixobarbares et les formations politiques paristriennes du XI siècles*, „Revue Roumaine d’histoire” 1973, t. 17, s. 61–82.
- Tăpkova-Zaimova Vasilka, *Dolni Dunav — granična zona na vizantijskija Zapad. Kăm istorijata na Severnite i Severoiztočnite bălgarskite zemi, kraja na X–XII v.*, Sofija 1976 [Тъпкова-Займова В., *Долни Дунав — гранична зона на византийския Запад. Към историята на Северните и Североизточните български земи, края на X–XI в.*, София 1976].
- Valeriev Iota, *Commentary of several sources of information for the early history of the Vlachs in John Kinnamos and Nicetas Choniates* [w:] *Interethnic relations in Transilvania. Militaria Mediaevalia in Central and South-Eastern Europe. Preceedings of the 2014 conference*, red. Z. K. Pinter, A. Nițoi, Sibiu 2015, s. 45–54.
- Vásáry Imre, *Cumans and Tatars. Oriental military in the pre-Ottoman Balkans (1185–1365)*, Cambridge 2005.
- Wasilewski Tadeusz, *Paristrion* [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 4, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 35–36.
- Winnifriith Tom J., *The Vlachs. The History of Balkan People*, London 1987.

